

תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח – סיכום ביניים

אברהם עודד כהן

עד לפני עשרים וחמש שנה היו תכניות הלימודים לבתי הספר בישראל לוקות בחסר בשל החסך הגדול במתן ביטוי להיסטוריה של יהודי המזרח ולתרבותם. כותבים לא מעטים דנו בעבר במפגש התרבותי שהתחולל בארץ במהלך קיבוץ הגלויות ובהשלכות שלו על התרבות הישראלית המתהווה כאן. עם כל המתחים שנוצרו סביב השאלה של מפגש התרבותי, תמיד הובעה תקווה שהבסיס הלאומי המשותף לא ייתן למתח בין העדות השונות להגיע לידי קרע.

בשנת 1976 עלה לראשונה נושא זה לדיון בכנסת במסגרת ההצעה לסדר היום – "הצלת מורשת יהדות המזרח". הדיונים בכנסת ובוועדת החינוך שלה חשפו את החסך הגדול בתכניות הלימודים השונות. התברר שהוראת ההיסטוריה של העת החדשה אינה כוללת את קורות יהודי המזרח, וגם בלימודי הספרות העברית מקומם נפקד כמעט לגמרי. בעקבות הדיונים הללו הוקם במשרד החינוך, בשנת 1977, "המרכז לשילוב מורשת יהדות ספרד והמזרח". המנהל הראשון של המרכז היה נסים יושע, ואחריו באו אברהם חיים, אורה מלמד, צבי גיל ושלמה ונטורה, המנהל הנוכחי. ויזכר לטוב יאיר עוז-ארי המנוח, סגנו המסור של המנהל הראשון, שהלך לא מכבר לעולמו. בתחילה היתה זו יחידה עצמאית הכפופה לשר, ובשנת 1990 צורף המרכז אל מינהל חברה ונוער. כיום אנו חוגגים מלאות חצי יובל להקמת תחום מורשת יהדות ספרד המזרח, וזוהי שעה יפה לסיכום ביניים.

מלכתחילה הגישה היתה לאומית ולא עדתית. ההחלטה לשילוב ההיסטוריה והתרבות של הקהילות השונות של יהדות ספרד והמזרח לא באה כדי להשביע את רצונם של בעלי אינטרסים למיניהם – היא נבעה משיקול דעת לאומי: יותר ויותר התבססה התפיסה שראייה שלמה של ההיסטוריה הלאומית מחייבת שילוב של כל חלקי התצוף (הפאזל) של הקהילות השונות, בלי לגרוע שום חלק מן הרצף ההיסטורי.

כיום מקובלת התפיסה הרואה את הפלורליזם התרבותי כנתון. הניסיון של מערכת החינוך בשנים הראשונות למדינה לאמץ את מודל "כור ההיתוך" לא צלח. ואכן שר החינוך בעבר מר אהרון ידלין אמר בשנת 1976 כי "חטאנו כאשר

ראינו בדור האבות דור מדבר. אבות שחיים במדבר רוחני מגדלים בנים בשממה תרבותית".

התברר שיהודים שעלו מגלויות שונות נשאו עימם מטען תרבותי קהילתי משלהם. למעשה, עד שתיווצר תרבות ישראלית מגובשת אחת, חיות קהילות שונות זו בצד זו, ובצד התרבות הקהילתית של כל אחת מהן כולנו שותפים יחד לתרבות הישראלית המתהווה.

תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח הפועל במינהל חברה ונוער עושה הכל כדי להרחיב ולהעמיק את חקר קהילות ישראל בספרד ובמזרח על ידי בני הנוער היהודי בארץ ובתפוצות. ואכן, זכינו בשנים האחרונות להישגים רבים של תחום מורשת.

התחום יזם מחקרים על הקהילות השונות בשיתוף עם מכון בן-צבי, ולאחרונה יצאו לאור ספרים על יהדות תימן ועל יהדות עיראק, ומצויים בשלבי הכנה ספרי מחקר על קהילות נוספות. הספרים עשירים בתכנים היסטוריים ותרבותיים המותאמים וזמינים למערכת החינוך. גופי ידע אלה מיועדים בראש ובראשונה למורים ולתלמידים, שאינם יכולים להגיע בכוחות עצמם לכל המחקרים החדשים ולתרגם אותם לגופי למידה.

בצד ספרי הקהילות יצאו לאור קובצי הפעלות למורים בנושאים שונים. כך יצאה לאור סידרת החוברות "העליות הגדולות מארצות האסלאם", הכוללת דפי מידע ומבחר מקורות. הקהילות הנכללות באוגדן הפעלות זה הן מרוקו, אלג'יריה, תוניסיה, לוב, מצרים, תימן, עיראק, איראן, הודו, בוכארה, גרוזיה, אתיופיה, סוריה ולבנון. בצד ערכה זו יצא לאור הספר "בגלוי ובסתור", העוסק בעליות הגדולות בארצות האסלאם ובמחתרות הציוניות שקמו בארצות אלו, וכן הספר "המחתרת בארצות האסלאם". כן יצא לאור אוגדן של הפעלות בנושא הציונות בארצות האסלאם.

תחום "מורשת" עוסק כמובן לא רק בהיבט ההיסטורי, וניתן מקום נכבד גם לחקר התרבות של הקהילות השונות. הפרויקט "חוקרים צעירים" (ח"צ) מעודד את הלימוד והעיון בתחומי ההיסטוריה והתרבות, ויש לו נגיעה למורשת קהילות ישראל בכללן. פרויקט זה מציב אתגר בפני בני הנוער – לחקור את מורשתם המשפחתית והקהילתית מהיבטים שונים: היסטוריים, חברתיים, ספרותיים, הלכתיים ואמנותיים. בצד חקר ההיסטוריה והתרבות חוקרים התלמידים גם את מורשת חכמי ישראל ויצירותיהם בדורות האחרונים. פרויקט זה תורם ליצירת גשר תרבותי בין בני הנוער בארץ ובתפוצות, גשר המושתת על מכנה משותף של ידע היסטורי-תרבותי. בכך אנו מחזקים את הזיקה למורשת עם ישראל לדורותיו ולקהילותיו. תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח פועל ללא לאות עם הפנים למערכת החינוך, לשילוב תוכני המורשת, הן בחינוך הפורמלי הן בחינוך הבלתי פורמלי. התחום מקיים קשר עם המפקחים המרכזים (המפמ"רים) של המקצועות השונים ועם

ועדות המקצוע של המקצועות השונים, כדי להוביל לשילוב נאות של תכנים מן התרבות של הקהילות השונות בתכניות הלימודים הפורמליות של בית הספר. בעשרים וחמש השנים האחרונות נכללו יוצרים בני זמננו ויצירות בנות זמננו בתוך מחזור הדם של תכניות הלימודים, שהרי לא ניתן עוד להסתפק בכך שבעבר שולבו בלימודי הספרות מבחר יצירות מתור הזהב בספרד. שילוב אמיתי חייב לכלול גם יוצרים מודרניים שקמו לקהילות השונות.

מובן שלא ניתן להגיע לגופי ידע חדשים המתאימים למערכת החינוך בלי לעודד את המחקר האקדמי של האוניברסיטאות השונות בתחום מורשת הקהילות. ואכן, בעקבות העידוד של תחום "מורשת" לקתדראות המחקר באוניברסיטאות, נכתבו בשנים האחרונות מחקרים רבים בנושאים אלה.

לאחרונה יזם תחום מורשת תחרות סיפורי עם בבתי הספר השונים ברחבי הארץ, בסימן "דור לדור יביע אומר". הסיפור העממי נתפס במסגרת פרויקט זה כאמצעי חקר ותיעוד, המאפשר ללמוד על הקהילה, על תרבותה ועל מסורותיה. התחרות היא גם זרז לאיסוף סיפורי עם מן הקהילות, ומתוך כך היא מסייעת גם לשימורן של מסורות אלו. בגמר התחרות יועברו כל הסיפורים שנלקטו במהלך התחרות לארכיון הסיפור העממי בישראל למשמרת. ההנחה היא שהספרות העממית משמשת עם הזמן חומר גלם לסופרים ולמשוררים ביצירתם הספרותית, וזוהי אם כן תרומה גם לספרות העברית.

כלי הביטוי האקדמי של התחום הוא כתב העת "פעמים", ואנו מברכים על כך ששני גליונות מוקדשים לעיונים במחקר במלאת חצי היובל לתחום.

תחום מורשת יהדות ספרד והמזרח עודנו בראשיתו; אכן הנצו הניצנים הראשונים ויש גם הישגים שרואים בעין. עם זאת, עוד רבה הדרך לפנינו עד שנוכל לברך על המוגמר ולקטוף את הפירות.

